

Andrzej Babkiewicz

STWORZENIE ŚWIATA JAKO PROCES POZNAWCZY – ELEMENTY KOSMOGONICZNE W *BHAGAWATA-PURANIE*

W niniejszym artykule przedstawiam proces kreacji świata zaświadczony w tekście *Bhagawata-purany* (*Bhāgavata-purāṇa* – BhP¹) i zwracam szczególną uwagę na pojawienie się poznania podmiotowo-przedmiotowego jako jego myśli przewodniej. W opisie wskazuję na elementy świadczące o primacie postrzegania nad bytem oraz na antropocentryczny charakter kreacji. Autorów dzieła w mniejszym stopniu interesuje obiektywnie istniejący świat, kierują oni swą myśl na wyłanianie się władz poznawczych, które stanowią według nich esencję rzeczywistości.

Wybór tekstu podyktowany jest jego egzegetycznym charakterem – stanowi on dojrzałe podsumowanie wcześniejszej myśli kosmogonicznej. Jako taki tekst nie wnosi wiele nowych treści kosmogonicznych, za to porządkuje wcześniejszy materiał tradycji bramińskiej, składając rozrzucone obrazy kosmogoniczne niczym puzzle w jeden spójny obraz emanacji. Drugim ważnym czynnikiem, który wpłynął na wybór tekstu, jest jego przemyślana struktura i teologiczna spójność.

BhP to tekst, którego znaczenie dla rozwoju myśli filozoficzno-religijnej hinduizmu trudno przecenić. Choć dzieło w swojej ostatecznej postaci powstało między VI a IX wiekiem, to sięga do dużo starszych wyobrażeń epoki wedyjskiej i bramińskiej. W tym obszernym dziele (tekst podzielony jest na 12 ksiąg i liczy około 18 tys. dwuwierszy) poruszone są tematy charakterystyczne dla gatunku puranicznego, uporządkowane doktrynalnie przez kompilatorów i wyrażone piękną, często archaizowaną poezją.

¹ Wykaz stosowanych w tekście skrótów znajduje się na końcu artykułu.

Grupą religijną związaną z BhP są bhagawatowie (*bhāgavata*). Ich tekstem założycielskim jest *Bhagawad-gīta* (*Bhagavad-gītā* – BhG), a wzmianki o nich pojawiają się w inskrypcjach od II wieku p.n.e. Ta intrygująca grupa społeczno-religijna zaliczana jest do jednego z najwcześniejszych nurtów wisznuickich. Wyróżnia się ona poglądami monoteistycznymi i praktykami wpisującymi się w szerszy nurt nabożnego oddania się Bogu (*bhakti*). Chociaż w pewnym aspekcie uznaje się bhagawatów za ruch kontestacyjny w stosunku do zastanej tradycji bramińskiej, to ich teologiczno-filozoficzne poglądy opierają się w znacznej mierze na wcześniejszej myśli bramińskiej, co również dotyczy partii kosmogonicznych.

Elementy kosmogoniczne najobszerniej pojawiają się w drugiej i trzeciej księdze BhP. Nawiązują one w swej treści do fragmentów tak Objawienia, jak i Tradycji². Porządkują dawny materiał i układają go w jednolitą spójną wielowątkową całość. Rzeczywistość to trojaki byt umożliwiający poznanie. Trzy czynniki składające się nań to:

1. *adhi-ātma* – nad-jaźń (postrzegający) – postrzegający zmysł;
2. *adhi-bhūta* – nad-żywiół (postrzegane) – postrzegany byt wraz ze swoimi przymiotami;
3. *adhi-daiva* – nad-los (postrzeżenie) – warunki umożliwiający postrzeżenie.

W przypadku postrzeżenia wzrokowego czynnikami tymi są kolejno: wzrok (*drk*), barwo-kształt (*rūpa*) i światło (*ārka*)³. Tekst twierdzi, że na najwyższym stopniu poznania to Bóg (*Bhagavant*) jest tymi trzema czynnikami. On jest poznającym zmysłem, postrzeganym przedmiotem i warunkami umożliwiającymi postrzeżenie⁴.

Kreacja świata to nic innego jak stworzenie człowieka z jego władzami poznawczymi. By podkreślić ten aspekt tworzona rzeczywistość nazywana jest Człowiekiem (*puruṣa*), a jego stworzenie jest tożsame z zaistnieniem świata. Czytelnik pozostaje w niepewności, czy opisywany proces dotyczy kreacji kosmosu – będącego wielkim Człowiekiem (*mahā-puruṣa*), czy też indywidualnej jednostki ludzkiej. Jednak to pozorne zatarcie granic między Bogiem a człowiekiem nie dotyczy ontologicznej jedności. Prosty wniosek, że to Bóg jedynie rozpoznaje samego siebie, nie daje się obronić w kontekście całego dzieła. Tekst w wielu miejscach postuluje nieprzekraczalną wielkość transcendentnego Boga, którego nikt nie przewyższa i któremu nikt nie dorównuje. Jako znawca wszystkiego nie ma on nic do poznania, a proces kreacji nie jest dla niego wysiłkiem odkrywania siebie, ale zabawą (*līlā*)⁵.

² Odnajdujemy odwołania i nawiązania do motywów zaświadczonych w: RV (1.22, 10.81, 10.90, 10.129), AV (10.2, 10.7), ŚB (6.1.1-2, 10.5.3, 11.1.6), *Aitareya-up.*, *Bṛhadāraṇyaka-up.* (1.2, 1.4, 2.1.20), *Maitrāyaṇīya-up.* (2.6, 5.2), MBh (12.175, 187, 335), BhG, MANU 1, *Vedānta-sūtra*, *Saṃkhya-kārika* itd.

³ BhP 11.22.29-33.

⁴ BhP 2.10.8.

⁵ BhP 3.5.22.

Proponowana w tekście tożsamość może być rozumiana jako identyczność procesów poznawczych – istnieje porównywalna natura człowieka-Boga, człowieka-człowieka i człowieka-świata.

NAJWAŻNIEJSZE OPISY KOSMOGONICZNE

Fragmenty nawiązujące do stworzenia świata rozrzucone są po całym dziele, ale można wyróżnić trzy większe działy zajmujące się wyłącznie interesującym nas zagadnieniem. Te trzy rozmowy (tak je nazywam w dalszej części artykułu) choć przedstawiają podobny schemat emanacji świata, ukazują go z różnych perspektyw, przy użyciu odmiennej terminologii i inaczej rozkładając akcenty. Jest to ciekawy zabieg artystyczny, ale również postulat niemożności ostatecznego opisanie rzeczywistości, która wymyka się ludzkiej percepcji i wykracza poza zasięg władz umysłowych. Rzeczywistość jest wielowątkowa, wielowarstwowa i umożliwia jednoczesne istnienie licznych interpretacji. Taki pluralizm poznawczy skutkuje zastrzeżeniem mówcy, że opisuje on proces kreacji odpowiednio do swych możliwości, a jednocześnie odpowiednio do tradycji (*yathā-mati*, *yathā-śruta*)⁶. Za odmienną perspektywą widoczną w trzech rozmowach podążają również różnice stylu, języka i priorytetów.

Ważnym elementem rozmów są pytania lub zdania inicjujące. One to dobitnie wskazują na perspektywę opisu. W pierwszej rozmowie⁷ Narada (*Nārada*) chce poznać kształt i podstawę (*rūpa*, *adhiṣṭhāna/adhara*)⁸ tego, z czego wyemanował świat i w czym się wszystko zawiera (*saṁstha*). Ów byt (*tattva*), będący źródłem świata, nazywa on transcendentnym (*para*)⁹, a źródło świata porównuje do pająka (*ūrṇanābhi* – dosłownie „mającego włókna w pępku”)¹⁰. Narada przyjmuje, że to jego ojciec Brahma (*Brahmā*) jest tym źródłem wszechrzeczy, jednak wątpliwości budzi

⁶ BhP 3.6.36.

⁷ BhP 2.5-2.10. Rozmowa Parikszita z Śuką oraz Brahmy z Naradą. Wątek rozpoczęty w piątym rozdziale drugiej księgi, choć oddzielony pokazną partią tekstu, kontynuowany jest w rozdziale dziesiątym tejże księgi.

⁸ Pytanie o podstawę (*adhiṣṭhana*) w kontekście kreacji świata pojawia się już w RV, patrz na przykład RV 10.81.2,4 (tłum. Andrzej Ługowski, ŚSZ: 9):

kim svid āsīd adhiṣṭhanam ārambhaṇam katamat svit kathāsīt
yato bhūmim janayan viśvakarma vi dyāmaurṇon mahinā viśva-cakṣāḥ

Jakież to było miejsce i siedlisko? Jakaż podstawa i początek jaki?
Z którego ziemię tworząc, wszechstworzyciel mocą swą niebo odkrył, wszechwidzący.

⁹ BhP 2.5.2.

¹⁰ BhP 2.5.5. Metafora stwórcy bytu jako pająka zaczerpnięta jest z upaniszad: *Muṇḍaka-up.* 1.1.17; *Bṛhadāraṇyaka-up.* 2.1.20.

w nim pokuta (*tapas*), której ojciec się oddaje¹¹. Brahma, odpowiadając synowi, zaprzecza swej tożsamości z podstawą i źródłem wszechrzeczy. Twierdzi, że on tylko rozświetla/upiększa świat już rozświetlony przez samoświatnego (*sva-rocis*)¹², który rozpalil ogień, słońce, księżyc i gwiazdy¹³. Ostatecznie Brahma oznajmia, że wszystko, co istnieje – rzeczy, czyny, czas, natura i żywina (*dravya, karman, kāla, svabhāva, jīva*), następuje po Wasudewie (*Vāsudeva*) / Narajanie (*Nārāyaṇa*), a stworzony Brahma, nakłoniony wzrokiem Pana, stwarza jedynie jego stworzenie (*[tasya] sṛjyaṃ sṛjāmi sṛṣṭo 'ham'*)¹⁴.

Narzucona przez pytanie Narady perspektywa jest teologiczna. Parikṣit (*Pa-riksit*) koncentruje się na wolicjonalnym charakterze stworzenia. Każdemu aktowi stwórczemu towarzyszy pragnienie, które go wywołuje – najczęściej wyrażone przy użyciu form dezyderatywnych. Jest to pierwsza, a jednocześnie najprostsza prezentacja w tekście, w której dużą wagę przykładają się (szczególnie w dziesiątym rozdziale) do nad-jaźni, nad-żywołu i nad-losu (*adhy-ātma, adhi-bhūta, adhi-daiva*). Czynnikiem pobudzającym każdy następny etap kreacji jest kompleks czasu, czynu i natury rzeczy (*kāla-karma-svabhāva*).

W drugiej rozmowie¹⁵ Majtreja (*Maitreya*) oznajmia, że krok po kroku opisze zabawę Pana, której celem jest trwanie, stworzenie i zniszczenie świata, a która rozprzestrzeniana jest dzięki jogicznej magii (*yoga-māyā*)¹⁶. Swoj opis rozpoczyna od typowego zdania charakterystycznego dla brahmanów i upaniszad, choć o od-

¹¹ BhP 2.5.7.

¹² BhP 2.5.11.

¹³ Jak zauważa ŚR (*Śrīdhara-svāmin* – pierwszy komentator BhP) jest to odwołanie do śruti. Cytuje on:

na tatra sūryo bhāti na candra-tāraḥ nemā vidyuto bhānti kuto 'yam agnih
tam eva bhāntamanu bhāti sarvaṃ tasya bhāsa sarvaṃ idaṃ vibhāti.

W tym kontekście patrz też BhG 15.6:

na tad bhāsayate sūryo na śaśāṅko na pāvakaḥ
yad gatvā na nivartante tad dhāma paramaṃ mama

Ani słońce, ani księżyc, ani ogień jej nie oświetlają,
ci, którzy do niej dotrą, nie powracają – oto moja najwyższa siedziba.

¹⁴ BhP 2.5.17.

¹⁵ BhP 3.5–3.6. Rozmowa Widury z Majtreją.

¹⁶ BhP 3.5.22:

atha te bhagaval-līlā yoga-māyōru-br̥mhitāḥ
viśva-sthity-udbhavāntārthā varṇayāmy anupūrvaśaḥ

Oto po kolei opiszę ci zabawę Pana, szeroko rozpostartą dzięki jogicznej magii,
a której celem jest stworzenie, trwanie i zniszczenie świata.

powiednio zmodyfikowanej składni: „Pan był jeden przed tym [światem]”¹⁷. Stworzenie opisane jest z perspektywy zabawy Boga. Majtreja personifikuje proces kreacji, nadając osobowość wyłaniającym się elementom rzeczywistości. Akt stworzenia dokonuje się pod wpływem kolejnych, coraz to drobniejszych części Wisznu, które wnikają w każdy element, by go ożywić. Opis jest dokładniejszy, skupiony na poszczególnych stanach i kolejności wyłaniania się elementów (*tan-mātra*, *bhūta*). Czynnikiem pobudzającym kolejne fazy emanacji jest kompleks czasu, magii i cząstki (*kāla-māyā/guṇa-amśa*).

W trzeciej rozmowie¹⁸ Kapilę interesuje przede wszystkim relacja człowieka (*puruṣa*) z przyrodą (*prakṛti*). Mówca rozpoczyna od oznajmienia celu pouczenia – dzięki poznaniu symptomów bytów człowiek wyzwala się od przymiotów przyrody. Rozmowa przedstawia kreację z perspektywy spętanego człowieka, który musi wyzwolić się od przymiotów przyrody (*vimucyeta puruṣaḥ*)¹⁹. Kapila przedstawia dokładny opis symptomów i funkcji składników stworzenia. Analizuje cztery wewnętrzne władze poznawcze człowieka, przyporządkowując je czterem aspektom Wisznu znanym z tekstów pañcarātry (*pañcarātra*): świadomość (*citta = vāsudeva*), tożsamość (*ahaṃkāra = saṅkarṣaṇa*), umysł (*manas = aniruddha*) i rozum (*buddhi = pradyumna*). Opis zawiera również niespotykany w innych rozmowach fragment dotyczący budzenia uśpionego Człowieka przez wchodzące w niego władze.

Wszystkie powyższe opisy łączy redukcja rzeczywistości do procesu poznawczego. To, co jest stwarzane, to poznający zmysł – warunki umożliwiające poznanie – i obiekt percepcji. Mimo swej odmiennej perspektywy i akcentów trzy rozmowy przedstawiają podobną kolejność faz emanacji.

¹⁷ BhP 3.5.23:

bhagavān eka āsedam agra ātmātmanām vibhuḥ
ātmeccānugatāv ātmā nānā-maty-upalakṣaṇaḥ

Przed [powstaniem] tego [świata], gdy podązał za własnym pragnieniem,
Pan, jażń [wszystkich] jażni, potężny, naznaczony mnogością myśli był sam jeden.

bhagavān eka āsedam agre – wypowiedź ta przywołuje wcześniejsze oznajmienia, na przykład w ŚB 2.5.1.1: *prajāpatir ha vā idam agra eka evāsa*, „Zaiste na początku pan stworzeń był tym [światem] – właśnie jeden”. Oddzielenie w wersji BhP czasownikiem *idam agre* pozwala ŚR interpretować je jako „przed tym [światem]” (*idam viśvam agre = sṛṣṭeḥ pūrvam*), a nie „na początku [był] tym [światem]”, co dodatkowo podkreśla transcendencję stanu przedkreacyjnego. Ta drobna zmiana ma poważne konsekwencje interpretacyjne w stosunku do całej tradycji.

¹⁸ BhP 3.26. Rozmowa Dewahuti z Kapilą.

¹⁹ BhP 3.26.1.

FAZY EMANACJI – ŹRÓDŁA PODZIAŁU

BhP przy kilku okazjach zwraca naszą uwagę na podziały faz emanacji świata. Pierwszą wskazówką jest fragment wymieniający dziesięć tematów dzieła²⁰. Jako dwa pierwsze tematy wymienione są emanacja pierwotna i wtórna (*sarga, visarga*). Dalej tekst definiuje pierwszy jako powstanie żywiołów, ich miar, zmysłów i rozumu (*bhūta-mātra-indriya-dhīyām janma*), a drugi jako etap człowieczy (*pauruṣa*). Z tego możemy wnioskować, że cały porządek kreacji dzieli się na dwie części – w pierwszej wyłaniają się składniki rzeczywistości, w drugiej tworzy się z nich człowiek.

Drugi podział faz emanacji jest bardziej szczegółowy. Tekst mówi o dziesięciu etapach²¹, ale zastrzega, że wszystkie one dzielą się na dwie części – emanację naturalną (*prākṛta-sarga*) i emanację modyfikującą (*vaikṛta-sarga*). Te dwa etapy nie pokrywają się jednak z dwoma wcześniej wzmiankowanymi (*sarga, visarga*).

Emanacja naturalna (*prākṛta-sarga*):

1. wielki byt (*mahat*);
2. tożsamość (*aham-tattva*);
3. żywioły i ich miary (*bhūta, mātra*);
4. zmysły wiedzy i czynu (*jñāna-kriya-indriya*);
5. bogowie i umysł (*deva, manas*);
6. ciemność (*tamas*);

Emanacja modyfikująca (*vaikṛta-sarga*):

7. sześć rodzajów istot nieruchomych (*mukhya*);
8. dwadzieścia osiem rodzajów zwierząt (*tiryāñc*);
9. ludzie i bogowie (*arvāk-srota, deva*);

Dziesiątym etapem jest stworzenie Kumarów (*kumāra*), które zalicza się do obu emanacji (*prākṛta* i *vaikṛta*).

Te dziesięć faz emanacji nie uwzględnia wielu etapów stworzenia pojawiających się w tekście, ale podkreśla rozróżnienie na stworzenie rzeczywistości i wtórne stworzenie zamieszkujących ją gatunków istot. Pierwszy etap to stworzenie matrycy – człowieka-kosmosu i ten etap jest stworzeniem *sensu stricto*. Drugi etap jest już tylko stworzeniem modyfikującym – wariantem (*vaikṛta*) pierwszego. Autorów tekstu głównie interesuje ów pierwszy etap, któremu poświęcają najwięcej miejsca i uwagi.

²⁰ BhP 2.10.1-3.

²¹ BhP 3.10.14-29.

By dobrze uchwycić kolejne fazy emanacji można przyjrzeć się fragmentowi streszczającemu proces kreacji²². Po zmianie tematu Widura (*Vidura*) pragnie ponownie usłyszeć o stworzeniu świata. Aby rozpocząć dalszy opis od narodzin Brahmy z kwiatu lotosu, Majtreja najpierw streszcza dotychczas omówione zagadnienia. Z opisu możemy wyłonić uporządkowaną strukturę faz emanacji, która dość dobrze pasuje do innych opisów zawartych w trzech rozmowach:

1. stan przedkreacyjny;
2. narodziny wielkiego bytu (*mahat*);
3. emanacja pierwotna (*sarga*);
4. narodziny złotego jaja (*aṇḍa*);
5. emanacja wtórna (*visarga*), powstanie świata (*virāj*) i Człowieka (*puruṣa*);
6. budzenie człowieka;
7. narodziny Brahmy z lotosu.

FAZY EMANACJI – OPIS

Teraz chciałbym zająć się krótką charakterystyką powyższych etapów emanacji. Dokonam tego na podstawie trzech wyżej wzmiankowanych rozmów, ale nie wchodząc w różnicę perspektyw między tekstami. Skupiam się raczej na uchwyceniu elementów wspólnych, a spośród różnych wariantów wybieram opisy najbardziej systematyczne i intelektualnie uporządkowane.

1. STAN PRZEDKREACYJNY

Opis stanu przedkreacyjnego jest niezwykle enigmatyczny, najczęściej dokonywany w duchu teologii apofatycznej. Jest to stan, w którym nie ma wpływu czasu, nie ma jakichkolwiek składników rzeczywistości ani zmysłów umożliwiających percepcję. Na początku istniało tylko to jedno. Jego moc śpi, ale wzrok czuwa. Choć jego pragnienie obumarło, to cechuje się mnogością myśli. Ponieważ się nie zobaczyło, pomyślało o sobie jako o nieistniejącym i zapragnęło stać się. Budzi swą moc i wnika w nią w postaci nasienia – czasu, magii i cząstki. Tak rodzi się wielki byt.

2. NARODZINY WIELKIEGO BYTU (*MAHAT*)

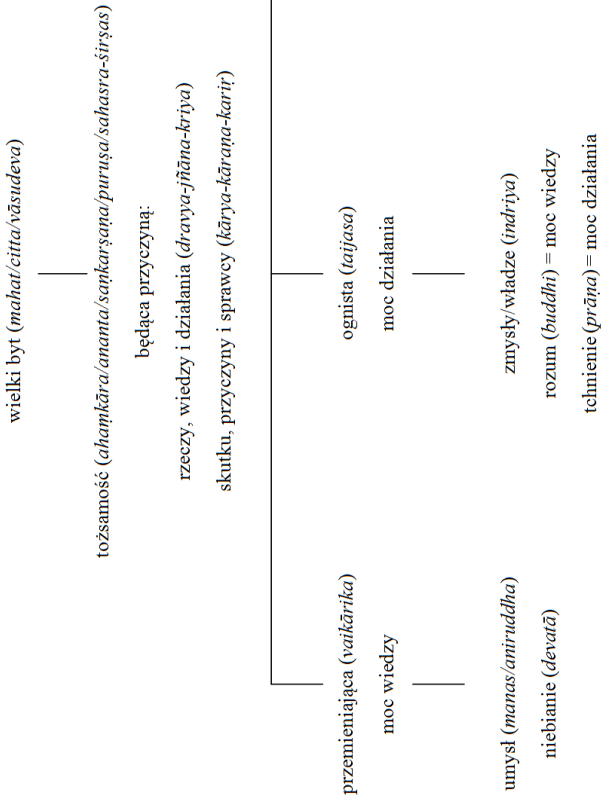
Wielki byt opisany jest jako czysta świadomość, Wasudewa. To pierwszy stan pośredni między stworzeniem a stanem przedkreacyjnym. Nieprzejawiony (*avyakta*) absolut zapragnął stać się (*vibubhūsu*) i przyjął dzięki magii czas, czyn i naturę

²² BhP 3.20.9-18.

rzeczy (*kāla-karma-svabhāva*). To z czynu rodzi się wielki byt. Z innej perspektywy jest on nasieniem złożonym przez Pana w jego magicznej mocy (*māyā-śakti*). Powstaje on z trójprzymiotowości (*traiguṇya*), rodząc się z łona magii nazywanej „mającą naturę bytu i niebytu” (*sad-asad-ātmikā*). Wielki byt to świadomość (*cit-ta*), jest on stanem wyzwolonym (*kūṭa-stha*), a w teologii to Wasudewa.

3. EMANACJA PIERWOTNA (SARGA)

Wielki byt pod wpływem czasu, magii i cząstki (*kāla-māyā-aṃśa*) przemienia się w tożsamość (*ahaṃkāra*), która ma trójdzielną naturę: przemieniającą, ognistą i mroczną (*vaikārika, taijasa, tāmasa*). Z tych trzech aspektów powstają kolejno żywioły subtelne (*mātra/guṇa*) i żywioły (*bhūta*), zmysły i władze (*indriya*) oraz umysł i stróże (*manas, devatā*).

Powstające żywioły emanują ze swych postrzegalnych przymiotów nazywanych miarami (*mātra*), gdyż są one odmierzone, to jest percypowalne przez zmysły. Umysł jako władza umożliwiająca kontakt ze światem jest jednocześnie siedliskiem bóstw będących warunkami percepcji – stróżów świata (*loka-pāla*). Zmysły (*in-driya*), jako że odnoszą się również do sfery aktywności, nazywam możliwościami (tekst w nomenklaturze odróżnia je od organów i od obiektów zmysłów, co – jak w przypadku dotyku – również w sanskrycie wymaga zabiegu słowotwórczego). Grupa powstałych składników rzeczywistości przedstawia się następująco:

Umysł i stróże	Możliwości	Subtelne żywioły	Żywioły
Kierunki (<i>diś</i>)	słuch (<i>śrotra</i>)	dźwięk (<i>śabda</i>)	przewór (<i>kha/nabhas</i>)
Wiatr (<i>vāta</i>)	dotykanie (<i>tvac/sparśana</i>)	dotyk (<i>sparśa</i>)	wiatr (<i>anila/vāyu</i>)
Słońce (<i>arka</i>)	wzrok (<i>drś/cakṣus</i>)	barwo-kształt (<i>rūpa</i>)	światło (<i>jyotis/tejas</i>)
Bóstwo wód (<i>pracetas/varuṇa</i>)	smakowanie (<i>jihva/rasana</i>)	smak (<i>rasa</i>)	woda (<i>ambhas</i>)
Niebiańscy lekarze (<i>aśvin</i>)	węch (<i>ghrāṇa</i>)	zapach (<i>gandha</i>)	ziemia (<i>mahī/prthvī</i>)
Ogień (<i>vahni</i>)	głos (<i>vāc</i>)		
Król (<i>indra</i>)	ręce (<i>doḥ</i>)		
Wisnu (<i>upendra/viṣṇu</i>)	nogi (<i>anghri</i>)		
Pan stworzeń (<i>ka/prajā-pati</i>)	przyrodzenie (<i>medhra</i>)		
Mitra (<i>mitra</i>)	odbyt (<i>pāyu</i>)		

Dokonał się pierwszy etap stworzenia – powstał zbiór dwudziestu trzech składników, które jednak nie mogą wejść ze sobą w interakcje i nie mają swych siedzib – są to jedynie potencje twórcze, idee przyszłej rzeczywistości.

4. NARODZINY ŻŁOTEGO JAJA (AṆḌA)

W drugiej rozmowie Majtreja opisuje, jak wszystkie składniki przejawienia (*viśva-sṛg-gaṇa* – zbiór stwarzający świat), począwszy od wielkiego bytu, modlą się do Pana o pomoc w wypełnianiu swej misji. Z powodu mnogości nie mogą się zbliżyć razem i zintegrować swych działań. Pan wnika w nie wraz ze swą cząstką, czasem

oraz magią i pobudza uśpiony czyn (*karman*). Składniki uderzają się swoimi miazdami (*mātra*) nakłonione mocą Pana i tworzą złote jajo (*aṅḍa*) – stary mit o narodzinach Pana Stworzeń²³. Jajo przez tysiąc lat spoczywa na wodach, a Człowiek (*puruṣa*) śpi w jego wnętrzu (*āṅḍa-kośa*). Owe jajo opisane jest jako pozbawione jaźni, nieświadome i otulone okrywami żywiołów, poczawszy od ziemi.

5. EMANACJA WTÓRNA (*VISARGA*), POWSTANIE ŚWIATA (*VIRĀJ*) I CZŁOWIEKA (*PURUṢA*)

Po tysiącu latach Człowiek przebywający we wnętrzu jaja rozłupuje je i wychodzi. Powstały świat to części (*avayava*) owego jaja. Ponieważ Człowiek mieszkał w wodach przez tysiąc lat, dlatego nazywa się Narajana²⁴. Gdy powstał z jaja, ponownie w nie wszedł i podzielił wnętrze na sfery. Wówczas zapragnął dać siedziby powstałym dwudziestu trzem bytom oraz zapragnął mnogości, dlatego wydał trójdzielne złote nasienie (identyfikowane z nad-jaźnią, nad-żywiołem i nad-losem). W jego ciele powstaje moc, odwaga i siła (*ojas, sahas i bala*), a następnie tchnienie (*prāṇa*) – tak rodzi się głód i pragnienie. Tchnienia wdychają, gdy on wdycha – niczym służy króla. Tekst zapewnia nas, że jest to „gruba” postać Pana otulona ośmioma okrywami, poczawszy od ziemi. Tak dochodzi do następnego ważnego aktu kreacji – stworzenia siedzib dla niebian. Dowiadujemy się też, że niebianie i inni (*surādi*) są aktywnością (*vr̥tti*) przymiotów w ciele Pana.

Stworzone potencje zajmują miejsce w pojawiających się (dosłownie wybijających się – *nir-√bhid*) częściach ciała Człowieka. Cały proces przedstawia poniższa tabela:

chęć pierwsze głód i pragnienie (<i>kṣut, tr̥ṣ</i>)	siedziba (<i>pada/ayatana/ dhiṣṇya</i>) część ciała (<i>avayava</i>)	warunki poznawcze nad-bóstwo (<i>adhi-daiva</i>) stróż (<i>devatā/loka- pāla</i>)	nad-jaźń (<i>adhy-ātma</i>) zmysł/możność (<i>indriya</i>) cząstka (<i>aṃśa/mātrā</i>)	nad-byt (<i>adhi-bhūta</i>) obiekt zmysłu (<i>viśaya</i>) percypowane (<i>pratipatti</i>)
chce jeść i pić	podniebienie (<i>tālu</i>)	Bóstwo wód (<i>varuṇa</i>)	język (<i>jihva</i>)	smak (<i>rasa</i>)
chce mówić	usta (<i>āsya/mukha</i>)	Ogień (<i>agni/vahni</i>)	głos (<i>vāc/vāni</i>)	mowa (<i>vyāhr̥ta/ vaktavya</i>)

²³ Na przykład ŚB 6.1.2.

²⁴ Nawiązanie do MANU 1.10.

chce wachać	nos (<i>nāsa</i>)	Wiatr (<i>vāyu/aśvin</i>)	węch (<i>ghrāṇa, prāṇa</i>)	zapach (<i>gandha</i>)
chce patrzeć	oczy (<i>akṣi</i>)	Światło (<i>jyotis/tvaṣṭr</i>)	wzrok (<i>caḥṣus</i>)	barwo-kształt (<i>rūpa</i>)
chce doświadczać	skóra (<i>carma</i>)	Wiatr (<i>vāt/anila</i>)	dotyk, dech (<i>tvac/prāṇa</i>)	dotyk (<i>samsparśa</i>)
chce zrozumieć	uszy (<i>karṇa</i>)	Kierunki (<i>diś</i>)	śluch (<i>śrotra</i>)	dźwięk (<i>śabda</i>)
chce doświadczać	naskórek (<i>tvac</i>)	Rośliny (<i>mahīruḥ/ośadhi</i>)	włoski (<i>roman/śmaśru</i>)	swędzenie (<i>kaṇḍū</i>)
chce potomstwa (<i>prajān-jān-andāmrtārthin</i>)	przyrodzenie (<i>śiśna/meḍhra</i>)	Pan stworzeń/ Wody (<i>ka/āp</i>)	genitalia/ nasienie (<i>upastha/retas</i>)	rozkosz (<i>ānanda</i>)
chce się wypróżnić	trzewia (<i>guda</i>)	Mitra (<i>mitra</i>)	odbyt (<i>pāyu/apāna</i>)	wypróżnienie (<i>vi-sarga</i>)
chce czynić	ręce (<i>hasta</i>)	Król (<i>indra</i>)	profesja (<i>bala/vārtā</i>)	aktywność (<i>ādāna/vṛtti</i>)
chce iść	nogi (<i>pada/pāda</i>)	Wisźnu (<i>yajña/visṇu</i>)	droga (<i>karman/gati</i>)	cel (<i>havya/prāpya</i>)
chce się reinkarnować	wrota pępka (<i>nābhi-dvāra</i>)	Śmierć (<i>mṛtyu</i>)	dech dolny (<i>āpāna</i>)	oddzielność (<i>prthaktva</i>)
chce trawić pokarm	jama brzuszna, trzewia, żyły (<i>kukṣy-antra-nāḍī</i>)	Ocean/Rzeki (<i>samudrā/nadī</i>)	rzeki/krew (<i>nadī/lohita</i>)	zadowolenie i nasycenie (<i>tuṣṭi, puṣṭi</i>)
	brzuch (<i>udara</i>)	Ocean (<i>samudrā</i>)	łaknienie (<i>kṣut-pipāsa</i>)	
chce rozmyślać	serce (<i>hṛdaya</i>)	Księżyc (<i>candramā</i>)	umysł (<i>manas</i>)	wola, pragnienie/ uczucie (<i>saṃkalpa, kāma/vikriyā</i>)

	rozum (<i>buddhi/</i> <i>hr̥daya</i>)	Pan mowy (<i>vāg-iśa</i>)	myśl (<i>bodha/buddhi</i>)	zrozumienie (<i>boddhavya</i>)
	jaźń (<i>ātman/hr̥daya</i>)	Duma (<i>abhimāna/</i> <i>rudra</i>)	tożsamość (<i>karman/</i> <i>ahamkāra</i>)	powinność (<i>kartavya</i>)
	jestestwo (<i>sattva/hr̥daya</i>)	Wielki byt (<i>mahat/caitya</i>)	świadomość (<i>citta</i>)	rozpoznanie (<i>vijñāna</i>)

Pierwsza kolumna mówi o pragnieniu, które budzi się w Człowieku, druga to części ciała kosmicznego Człowieka, trzecia to warunki poznania – opisane jako strażnicy, którzy rodzą się w swych siedzibach razem ze swą cząstką możliwością tak, by Człowiek mógł osiągnąć swój cel. Schemat ten wygląda nieco inaczej w poszczególnych rozmowach. W pierwszej akcent położony jest na pragnienie, które pojawia się jako pierwsze. Pragnienie powoduje otwarcie się (*nir-√bhid*) siedziby, w której powstają możliwości (*indriya*) i warunki poznawcze oraz cel zależny od tych dwóch elementów. W drugiej rozmowie najpierw rozwiera się siedziba, do której wchodzi stróż wraz ze swą cząstką (możliwością), dzięki temu Człowiek osiąga dany cel. Trzecia rozmowa akcentuje powstanie możliwości i stróżów z części ciała.

Tak powstaje człowiek o tysiącu ramion, oczu, ust i rąk, którego znamy już z *Hymnu o Człowieku (puruṣa-sūkta)*²⁵. Cała kreacja to tylko on i jego kończyny. Można powiedzieć, że świat będący człowiekiem powstaje dla człowieka, stworzony przez człowieka. Tekst opisuje w szczegółach kosmicznego Człowieka, z którego części ciała powstają stany społeczne, ponad którego pasem znajduje się siedem wyższych światów, a poniżej siedem niższych.

6. BUDZENIE CZŁOWIEKA

Proces emanacji nie kończy się na powstaniu kosmicznego Człowieka. Zgodnie z trzecią rozmową Człowiek musi powstać – ponownie stróż wnikają w jego ciało, ale on się nie budzi. Dopiero gdy w rozwarte serce wchodzi wielki element wraz ze świadomością (*caitya, citta*), człowiek powstaje.

Tu następuje kolejna faza kreacji odróżniana od pierwszej – narodziny Brahmy z kwiatu lotosu, tworzenie przez niego z kończyn Człowieka roślin, zwierząt, ludzi i bogów, nadawanie im imion, kształtów i siedzib. Ta faza nie będzie obecnie przedmiotem naszego zainteresowania. W BhP, na końcu powyższego opisu, stwierdza się, że oto został przedstawiony eon brahmy (*brahma-kalpa*), a teraz

²⁵ RV 10.90.

zostanie opisany eon lotosu (*pādma-kalpa*), w którym następuje nadanie istotom imion, kształtów i czynów (*nāma-rūpa-kriyā*)²⁶. Z pępek Człowieka wyrasta lotos – siedziba wszelkiego życia, na której rodzi się prarodźc Brahma.

PODSUMOWANIE

Świat przedstawiony w BhP jest niczym innym jak niezwykle złożonym procesem poznania podmiotowo-przedmiotowego. Emanacja świata to proces wyłaniania się warunków i możliwości poznawczych. W kreacji widać zdecydowany prymat procesu poznawczego nad bytem. Świat w ogólności to:

1. zmysł postrzegający lub narząd aktywności;
2. warunki umożliwiające postrzeżenie lub działanie;
3. postrzegany przedmiot (a właściwie jego miara dostępna zmysłowi).

Jakakolwiek inna obiektywna realność poddawana jest w wątpliwość (doktryna magii – *māyā*). Świat, będąc sumą postrzegającego, postrzeżenia i postrzeżonego, nie wiąże w żadnej mierze tego, kto przeniknął jego naturę. Mistyk, którego nie wprawia w oszołomienie realność percepcji przedmiotów, przekracza wszelkie prawa świata²⁷.

Zakłęta w procesie percepcyjnym jaźń za pośrednictwem zmysłów, przy odpowiednich warunkach zewnętrznych, doświadcza rzeczy. Jednak władze zmysłowe, warunki umożliwiające poznanie oraz poznawane rzeczy wszystkie są tożsame z Bogiem²⁸. Jaźń w swoim poznaniu jest całkowicie od niego zależna, a proces poznawczy kulminuje w odkryciu Boga w całości zjawisk poznawczych i pojęciu jego identyczności z procesem poznawczym. Taki obraz świata wpisuje się w średniowieczną teocentryczną wizję rzeczywistości przenikniętą doświadczeniem boskiej wszechobecności i wszechwładzy. Intrygującym elementem opisu jest redukcja rzeczywistości do procesów poznawczych i postrzeganie w tych kategoriach stworzenia świata.

²⁶ BhP 2.10.46–47.

²⁷ Np. BhP 1.6 – przypowieść o wyzwoleniu Narady.

²⁸ BhP 2.10.8.

Egzemplifikacja – rozmowa druga (BhP 3.5 i 3.6)

BhP 3.5

22 atha te bhagaval-līlā yoga-māyōru-br̥mhitāḥ
viśva-sthity-udbhavāntārthā varṇayāmy anupūrvaśaḥ

Oto opiszę ci kolejno zabawy Pana, szeroko rozpostarte magią jogi, których celem jest stworzenie, trwanie i zniszczenie świata.

23 bhagavān eka āsedam agra ātmātmanāṃ vibhuḥ
ātmecchānugatāv ātmānānā-maty-upalakṣaṇaḥ

Pan był jeden przed tym [światem], Jaźń wszelkich jaźni, wszechmocny. Gdy pragnienia jaźni odeszły (lub: gdy spełniał swe pragnienia), cechował się mnogością myśli (lub: cechował się brakiem myśli).

24 sa vā eṣa tadā draṣṭā nāpaśyad dr̥śyam eka-rāt
mene 'santam ivātmānaṃ supta-śaktir asupta-dṛk

Wówczas on, jedyny władca/jaśniejący i obserwator nie zobaczył przedmiotu. Ten, którego moc spała, a spojrzenie było przebudzone, pomyślał o sobie jakby o nie-istniejącym.

25 sā vā etasya saṃdraṣṭuḥ śaktiḥ sad-asad-ātmikā
māyā nāma mahā-bhāga yayedam̐ nirmame vibhuḥ

O wielce szczęśliwy, zaiste ta moc obserwatora, istota bytu i niebytu, dzięki której potężny odmierzył [świat], zwana jest magią.

26 kāla-vṛttyā tu māyāyāṃ guṇa-mayyāṃ adhokṣajaḥ
puruṣeṇātma-bhūtena vīryam ādhatta vīryavān

Mężny Pan, ponad okiem zrodzony, poprzez aktywność czasu i Człowieka będącego sobą
złożył nasienie w magii uczynionej z przymiotów.

27 tato 'bhavan mahat-tattvam avyaktāt kāla-coditāt
vijñānātmātma-deha-sthaṃ viśvaṃ vyañjams tamo-nudaḥ

Wówczas z nieprzejawionego pobudzonego przez czas powstał wielki byt. Rozprasza on mrok, jest jaźnią rozpoznającą i manifestuje świat tkwiący w swym ciele.

28 so 'py aṁśa-guṇa-kālātmā bhagavad-dṛṣṭi-gocaraḥ
ātmānaṁ vyakarod ātmā viśvasyāsyā sistrkṣayā

Pragnąc stworzyć świat ów [wielki byt], którego istotą jest cząstka, przymiot i czas, który jest przedmiotem spojrzenia Pana, sam siebie przekształcił.

29 mahat-tattvād vikurvāṇād ahaṁ-tattvaṁ vyajāyata
kārya-kāraṇa-kartrātmā bhūtendriya-mano-mayaḥ

Z przemienionego wielkiego bytu zrodziła się tożsamość – istota skutku, przyczyny i sprawczości, uczyniona z żywiołu, zmysłu i umysłu.

30 vaikārikas taijasaś ca tāmasaś cety ahaṁ tridhā
ahaṁ-tattvād vikurvāṇān mano vaikārikād abhūt
vaikārikās ca ye devā arthābhivyañjanaṁ yataḥ

Tożsamość jest trojaka: modyfikująca, świetlista i mroczna.
Z przemienionej tożsamości modyfikującej powstał umysł
oraz bóstwa modyfikujące, które ukazują przedmioty.

31 taijasānīndriyāṅy eva jñāna-karma-mayāni ca
tāmaso bhūta-sūksmādir yataḥ khaṁ liṅgam ātmanaḥ

Zmysły o naturze wiedzy jak i czynu [powstały z tożsamości] świetlistej.
Z mrocznej [tożsamości] powstaje pierwszy subtelny byt, a z niego przestwór –
znak jaźni.

32 kāla-māyāṁśa-yogena bhagavad-vīkṣitaṁ nabhaḥ
nabhaso 'nusṛtaṁ sparśaṁ vikurvan nirmame 'nilam

Pan spojrział na przestwór połączeniem czasu, magii i cząstki.
Tak z przestworu powstał dotyk, który zmodyfikowany uformował wiatr.

33 anilo 'pi vikurvāṇo nabhasoru-balānvitāḥ
sasarja rūpa-tanmātraṁ jyotir lokasya locanam

Przekształcony wiatr, dzięki przestworowi spowity rozległą mocą
wyemanował światło – oko świata, którego miarą jest kształt.

34 anilenānvitāṁ jyotir vikurvat para-vīkṣitam
ādhattāmbho rasa-mayaṁ kāla-māyāṁśa-yogataḥ

Światło spowite wiatrem, dostrzeżone przez najwyższego, zmodyfikowane, z połączenia czasu, magii i cząstki wydało wodę, której istotą jest smak.

35 jyotiṣāmbho ’nusamsṛṣṭam vikurvad brahma-vīkṣitam
mahīm gandha-guṇām ādhāt kāla-māyāṃśa-yogataḥ

Woda powstała dzięki światłu, dostrzeżona przez brahmana, zmodyfikowana, z połączenia czasu, magii i cząstki wydała ziemię, której przymiotem jest zapach.

36 bhūtānām nabha-ādīnām yad yad bhavyāvarāvaram
teṣām parānusamsargād yathā saṅkhyam guṇān viduḥ

Pośród żywiołów począwszy od przestworu, którykolwiek powstał później, ponieważ wyemanował z wcześniejszych, jego przymioty znane są wedle liczby [poprzedników].

37 ete devāḥ kalā viṣṇoḥ kāla-māyāṃśa-liṅginaḥ
nānātvāt sva-kriyānīśāḥ procuḥ prāñjalayo vibhum

Ci niebianie – fragmenty Wisznu, naznaczeni czasem, magią i cząstką, z powodu wielości niezdolni do wypełniania swych zadań, złożywszy dłonie rzekli do potężnego.

BhP 3.6

01 ṛṣir uvāca
iti tāsām sva-śaktīnām satīnām asametya saḥ
prasupta-loka-tantrāṇām niśāmya gatim īśvaraḥ

02 kāla-saṅjñām tadā devīm bibhrac chaktim urukramaḥ
trayoviṃśati tattvānām gaṇam yugapad āviśat

Wieszcz rzekł:

Gdy Władca [jeszcze] nie zjednoczył się ze swymi istniejącymi mocami, ale postrzegł przeznaczenie tych uśpionych zasad świata, wówczas Szerokokroczący dzierżąc boginię mocy zwaną czasem wszedł jednocześnie w zbiór dwudziestu trzech bytów.

03 so ’nupraviṣṭo bhagavāṃś ceṣṭā-rūpeṇa taṃ gaṇam
bhinnam samyojayāmāsa suptam karma prabodhayan

Pan dzięki postaci ruchu wszedł w ten zbiór [elementów],
połączył rozdzielone i obudził uśpiony czyn.

04 prabuddha-karmā daivena trayoviṃśatiko gaṇaḥ
prerito 'janayat svābhir mātrābhir adhi-pūruṣam

Pobudzony losem zbiór dwudziestu czterech [elementów], którego czyn się przebudził,
swymi miarami zrodził pierwszego Człowieka.

05 pareṇa viśatā svasmin mātrayā viśva-sṛg-gaṇaḥ
cukṣobhānyonyam āsādyā yasmin lokāś carācarāḥ

Zbiór stwórców świata z wchodzącym w niego najwyższym zadrzał i dzięki miarom spotkał się wzajemnie.
W nim jest świat wraz z ruchomym i nieruchomym [stworzeniem].

06 hiraṇmayāḥ sa puruṣaḥ sahasra-parivatsarān
āṇḍa-kośa uvāśapsu sarva-sattvopabrṃhitāḥ

Ów złoty Człowiek, zwiększony wszelkim jestestwem,
przez tysiąc lat mieszkał w wodach w skarbcu jaja.

07 sa vai viśva-sṛjāṃ garbho deva-karmātma-śaktimān
vibabhājātmanātmānam ekadhā daśadhā tridhā

Zaiste ten, który posiada moc boga, czynu i jaźni, który jest łonem stwórców świata,
podzielił sobą siebie na jeden, na dziesięć i na trzy.

08 eṣa hy aśeṣa-sattvānām ātmāṃśaḥ paramātmanāḥ
ādyo 'vatāro yatrāsau bhūta-grāmo vibhāvate

Zaiste on jest jaźnią wszystkich istot, cząstką najwyższej jaźni i pierwszym zstąpieniem.
W nim pojawia się zbiór bytów.

09 sādhyātmaḥ sādhideivaś ca sādhibhūta iti tridhā
virāt prāṇo daśa-vidha ekadhā hṛdayena ca

Majestat będący z nad-jaźnią, z nad-bóstwem i z nad-bytem jest potrójny.
Jako tchnienie ma dziesięć działów, a dzięki sercu jest pojedynczy.

10 smaran viśva-srjām īso vijñāpitam adhokṣajāḥ
virājam atapat svena tejasaiṣām vivṛttaye

Władca – zrodzony ponad wzrokiem – rozmyślając o słowach²⁹ stwórców świata, w celu wprawienia [ich] w ruch, swym gorącym wytopił³⁰ Majestat (*virāj*).

11 atha tasyābhitaptasya katidhāyatanāni ha
nirabhidyaṅta devānām tāni me gadataḥ śṛṇu

W tym wytopionym zostały wydzielone liczne siedziby bogów.
Posłuchaj, jak ci o nich opowiem.

12 tasyāgnir āsyam nirbhinnam loka-pālo ’viśat padam
vācā svāmśena vaktavyam yayāsau pratipadyate

Ogień, stróż świata z mową, swą cząstką, wszedł w jego wydzielone usta – siedzibę.
Dzięki [mowie] on uzyskuje to, co ma być powiedziane³¹.

13 nirbhinnam tālu varuṇo loka-pālo ’viśad dhareḥ
jihvayāmśena ca rasam yayāsau pratipadyate

Waruna, stróż świata z cząstką – językiem wszedł w wydzielone podniebienie
Hariego.
Dzięki [językowi] on doświadcza smaku.

14 nirbhinne aśvinau nāse viṣṇor āviśatām padam
ghrāṇenāmśena gandhasya pratipattir yato bhavet

Aświnowie z cząstką – węchem weszli w miejsce wydzielonych nozdrzy Wisznu,
z [węchu] mogła powstać percepcja zapachu.

15 nirbhinne akṣiṇī tvaṣṭā loka-pālo ’viśad vibhoḥ
cakṣuśāmśena rūpānām pratipattir yato bhavet

Twasztr, stróż świata z cząstką – wzrokiem wszedł w wydzielone oczy Potężnego,
z [wzroku] mogła powstać percepcja kształtu.

²⁹ Pamiętając o prośbie niebian: BhP 3.5.48.

³⁰ ŚR: *atapat* – *kariṣyāmīty ālocitavān* (*yasya jñānamayam tapah*) – rozważał stworzenie.

³¹ ŚR: „We wszystkich [dalszych opisach] to, co wydzielone – to siedziba; począwszy od ognia, a skończywszy na pierwszej [zasadzie] (*mahat*) – to są zwierchnie bóstwa; począwszy od głosu – to są zmysły; trzecie końcowe to nad-jaźń; to, co ma być osiągnięte – to nad-żywiol”.

16 nirbhinnāny asya carmāṇi loka-pālo 'nilo 'viśat
prāṇenāmśena saṃsparśaṃ yenāsau pratipadyate

Wiatr, stróż świata z cząstką – powietrzem wszedł w jego wydzieloną skórę.
Dzięki temu on doświadcza dotyku.

17 karṇāv asya vinirbhinnau dhiṣṇyaṃ svaṃ viviśur diśaḥ
śrotrenāmśena śabdasya siddhiṃ yena prapadyate

Kierunki wraz z cząstką – słuchem weszły w wydzielone uszy – swą siedzibę.
Dlatego on doświadcza spełnienia dźwięku.

18 tvacam asya vinirbhinnāṃ viviśur dhiṣṇyaṃ ośadhīḥ
amśena romabhiḥ kaṇḍūṃ yair asau pratipadyate

Zioła wraz z cząstką – włosami weszły w jego wydzieloną skórę – siedzibę.
Dzięki nim on doświadcza swędzenia.

19 meḍhram tasya vinirbhinnāṃ sva-dhiṣṇyaṃ ka upāviśat
retasāmśena yenāsāv ānandaṃ pratipadyate

Ka wraz z cząstką – nasieniem spoczął w swej siedzibie – wydzielonym przyrodzeniu.
Dzięki [przyrodzeniu] on doznaje rozkoszy.

20 gudam puṃso vinirbhinnāṃ mitro lokeśa āviśat
pāyunāmśena yenāsau visargaṃ pratipadyate

Władca świata Mitra wraz z cząstką – odbytem wszedł w wydzielone trzewia
Człowieka.
Dzięki temu on uzyskuje [możliwość] wypróżnienia się.

21 hastāv asya vinirbhinnāv indraḥ svar-patir āviśat
vārttayāmśena puruṣo yayā vṛttiṃ prapadyate

Pan niebios Indra z cząstką – profesją wszedł w jego wydzielone ramiona.
Dzięki profesji człowiek podejmuje aktywność.

22 pādāv asya vinirbhinnau lokeśo viṣṇur āviśat
gatyā svāmśena puruṣo yayā prāpyaṃ prapadyate

Władca świata Wisznu z cząstką – chodzeniem wszedł w jego wydzielone nogi.
Dzięki [chodzeniu] człowiek do celu dociera.

23 buddhiṃ cāsyā vinirbhinnāṃ vāg-īśo dhiṣṇyam āviśat
bodhenāṃśena boddhavyam pratipattir yato bhavet

Władca mowy z częstką – rozumieniem wszedł w jego wydzielony rozum.
Dzięki [rozumieniu] dochodzi do zrozumienia tego, co ma być zrozumiane.

24 hṛdayaṃ cāsyā nirbhinnāṃ candramā dhiṣṇyam āviśat
manasāṃśena yenāsau vikriyāṃ pratipadyate

Księżyc z częstką – umysłem wszedł w jego wydzielone serce – siedzibę.
Dzięki niemu on doświadcza przemiany.

25 ātmānaṃ cāsyā nirbhinnam abhimāno 'viśat padam
karmaṅśena yenāsau kartavyaṃ pratipadyate

Duma z częstką – czynem weszła w jego wydzieloną jaźń.
Dzięki czemu on obowiązki wypełnia.

26 sattvaṃ cāsyā vinirbhinnāṃ mahān dhiṣṇyam upāviśat
cittenāṃśena yenāsau vijñānaṃ pratipadyate

Wielki [byt] z częstką – świadomością zasiadł w jego wydzielonym jestestwie –
siedzibie.
Dzięki temu on doświadcza mądrości.

27 śīrṣṇo 'sya dyaur dharā padbhyāṃ khaṃ nābher udapadyata
guṇānāṃ vṛttayo yeṣu pratīyante surādayaḥ

Z jego głowy powstały niebiosy, z nóg ziemia, a z pępka przestwór,
w których to niebianie i inni rozpoznawani są jako aktywności przymiotów.

28 ātyantikena sattvena divaṃ devāḥ prapedire
dharāṃ rajaḥ-svabhāvena paṇayo ye ca tān anu

Niebianie dzięki nieprzerwanej istności osiągnęli niebiosy,
a kupczący ze swymi zwolennikami dzięki naturze barwności – ziemię.

29 tārtīyena svabhāvena bhagavan-nābhim āśritāḥ
ubhayaor antaraṃ vyoma ye rudra-pārśadāṃ gaṇāḥ

Zastępy z orszaku Rudry, dzięki trzeciej naturze [mroku], chronią się w pępku Pana
– w przestworzu pomiędzy dwoma [niebiosami a ziemią].

30 mukhato 'vartata brahma puruṣasya kurūdvaha
yas tūnmukhatvād varṇānām mukhyo 'bhūd brāhmaṇo guruḥ

O najlepszy z Kurów, z twarzy Człowieka powstał brahman.
Główny wśród stanów, powstały ze wzniesionej twarzy, to bramin – nauczyciel.

31 bāhubhyo 'vartata kṣatram kṣatriyas tad anuvrataḥ
yo jātas trāyate varṇān pauruṣaḥ kaṇṭaka-kṣatāt

Z ramion powstała władza, wojownik jest jej oddany.
Ów mężny, gdy się narodził, chroni stany przed ranami [pochodzącymi od] cierni.

32 viśo 'vartanta tasyorvor loka-vṛtti-karīr vibhoḥ
vaiśyas tad-udbhavo vārtām nṛṇām yaḥ samavartayat

Z ud potężnego wyłoniło się plemię wypełniające aktywności świata.
Tak powstał wytwórca, co wśród ludzi zawody wypełnia.

33 padbhyām bhagavato jajñe śuśrūṣā dharmā-siddhaye
tasyām jātaḥ purā śūdro yad-vṛtṭyā tuṣyate hariḥ

W celu wypełnienia prawa, ze stóp Pana, zrodziło się posłuszeństwo.
W nim na początku narodził się sługa, którego czyny sprawiają radość Hariemu.

34 ete varṇāḥ sva-dharmaṇa yajanti sva-guruṃ harim
śraddhayātma-viśuddhy-arthaṃ yaj-jātāḥ saha vṛttibhiḥ

Stany wraz z zajęciami z [części ciała] zrodzone, aby jaźń oczyścić,
z wiarą wielbią własnymi powinnościami swego nauczyciela Harięgo.

35 etat kṣattar bhagavato daiva-karmātma-rūpiṇaḥ
kaḥ śraddadhyād upākartuṃ yogamāyā-balodayam

O dworzanie³², któż mógłby przedstawić wyłonienie się mocy Pana
będącego kształtem losu, czynu i jaźni zachodzące dzięki jologicznej magii?

36 tathāpi kīrtayāmy aṅga yathā-mati yathā-śrutam
kīrtiṃ hareḥ svām sat-kartuṃ giram anyābhīdhāsatīm

³² *Kṣattar* – osoba zrodzona z śudrzanki, odźwierny, szambelan, sługa; przydomek Widury.

Mimo to, na tyle, na ile pozwala mi rozum, i zgodnie z tym, co słyszałem, opiewam
chwały Hariego,
tak by uświęcić swój głos, który inne [przyziemne] słowa pozbawiły świętości.

37 ekānta-lābhaṃ vacaso nu puṃsām / suśloka-mauler guṇa-vādam āhuḥ
śruteś ca vidvadbhir upākṛtāyām kathā-sudhāyām upasamprayogam

Za wyłączny cel ludzkich słów uznaje się rozmowy o przymiotach [Pana] sławio-
nego wybornymi wersami,
a kontakt z nektarem opowieści głoszonych przez mędrców [uznaje się za wyłączny
cel] słuchania.

38 ātmano 'vasito vatsa mahimā kavinādinā
saṃvatsara-sahasrānte dhiyā yoga-vipakkayā

O miły, pierwszy poeta po tysiącu lat dzięki myśli dojrzałej w praktyce jogi ustalił
wielkość jaźni³³.

39 ato bhagavato māyā māyinām api mohinī
yat svayaṃ cātma-vartmātmā na veda kim utāpare

Magia Pana omracza nawet magików. Nawet sama jaźń nie zna własnej drogi.
Cóż dopiero inni?

40 yato 'prāpya nyavartanta vācaś ca manasā saha
ahaṃ cānya ime devās tasmai bhagavate namaḥ

Pokłon temu Panu, od którego, nie mogąc go sięgnąć,
zawracają słowa wraz z umysłem, [zawracam] ja i inni niebianie.

³³ ŚR uważa, że jest to forma pytania.

CREATION OF THE WORLD AS A COGNITIVE PROCESS – ELEMENTS OF COSMOGONY IN *THE BHĀGAVATA-PURĀṆA*

In this paper the author analyzes the creation of the world on the basis of the BhP (*Bhāgavata-purāṇa*) text. Through the emanation come out the elements of the creation which are parts of the cognitive process – cognitive powers, perceptible existence and conditions of perception. The world is nothing more than a man with his powers enabling him perception and action. In the paper we find:

1. the divisions of the stages of creation testified in the text;
2. three main excerpts of the text (called conversations) about the creation process;
3. the differences in the perspective of each description based on cognitive pluralism.

The BhP text is the exegesis of the former tradition – it puts in order the earlier material regarding its content and structures it as a coherent whole. The paper presents this orderly put creation scheme and shortly describes the particular stages of creation. At the end the reader will find translation of the second conversation (BhP 3.5-6) given as the exemplification.

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW

AV – *Atharva-veda*
 BhG – *Bhagavad-gītā*
 BhP – *Bhāgavata-purāṇa*
 MANU – *Manu-smṛti*
 MBh – *Mahābhārata*
 RV – *Ṛg-veda*
 ŚB – *Śatapatha-brāhmaṇa*
 ŚR – *Śrīdhara-svāmin* (pierwszy komentator BhP)
 ŚSZ – *Światło Słowem Zwane*
 up. – *upaniṣad*

BIBLIOGRAFIA

AV – *Atharvaveda-saṃhitā*, Sanskrit text, English translation, notes and index of verses, translation according to W. D. Whitney, and *Bhāṣya* of *Sāyaṇācārya*, edited and revised by K. L. Joshi, Vol. 3, Delhi 2003.

BhG – *Śrīmad-bhagavad-gītā śāṅkarabhāṣya hindī-anuvāda-sahita*, Śrī Harikṛṣṇadāsa Goyandakā, Gitapres Gorakhpur 1987.

BhP – *Bhāgavata-purāṇa* with Sanskrit Commentary Bhāvārtha-bodhinī of Śrīdhara Svāmin, edited by prof. J. L. Shastri, Delhi 1999 (pierwsza edycja 1983).

MANU – *Manu-smṛti*, with nine commentaries by Medhātithi, Sarvajñanārāyaṇa, Kullūka, Rāghavānanda, Nandana, Rāmacandra, Maṇirāma, Govindarāja and Bhāruci, edited by Jayantakrishna Harikrishna Dave, Vol. 1–7 (Bharatiya Vidya series: 29, 33, 37, 38, 39, 40, 42), Bombay 1972–1984.

MBh – *Mahābhārata*, wydanie krytyczne z komentarzami, V. S. Sukthankar, S. K. Belvalkar, P. L. Vaidya, Vol. 1–19, Poona 1933–1966. Oraz: *Mahābhārata*, translated by P. Ch. Roy, Calcutta 1883–1896.

RV – *Ṛgveda Saṃhitā* Sanskrit text, English transtation and notes according to the translation of H. H. Wilson and *bhāṣya* of *Sāyaṇācārya*, edited by Ravi Prakash Arya, K. L. Joshi, Vol. 1–4, Parimal Publications Delhi 2001.

ŚSZ – *Światło Słowem Zwane – wypisy z literatury staroindyjskiej*, pr. zbior., red. M. Mejor, Warszawa 2007.

up. – *Upaniṣat-samgrahaḥ containing 188 Upaniṣads*, edited with Sanskrit Introduction Prof. J. L. Shastri, Delhi 2006 (pierwsze wydanie 1970).